

Hladká, Zdeňka

[Blahoslav, Jan. Gramatika česká Jana Blahoslava. K vydání připravili Mirek Čejka, Dušan Šlosar, Jana Nechutová]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1992, vol. 41, iss. A40, pp. 154-157

ISBN 80-210-0547-5

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101371>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

kých“ substantiv. — Zejména si však zaslouží pozornost závěrečná část knihy, kde H. uvažuje o možnosti ztotožnit nositele temematického jazyka se záhadnými Kimmerii, kteří obývali — podle svědectví antických autorů — oblast severně od Černého moře ještě před příchodem íránských kmenů (8. stol. př. n. l.). Z jejich jazyka se kromě vlastního etnonyma snad uchovalo několik zeměpisných názvů v černomořské oblasti. Ty se nyní H. pokouší vyložit pomocí jím postulovaných hláskových zákonů. Vlastní název tohoto etnika, doložený ve dvou variantách, spojuje Holzer s ide. názvem země **ghém-* (resp. *ghdhem-*; lat. *humus*, lit. *žemė* atd.), tedy „zemědělci“. Varianta doložená u řeckých autorů v podobě *Kimmerios* (apod.) byla prý východiskem slovanského apelativa **smьrdъ* (strus. *smьrdъ*, r. *smerd* atd. „rolník“), kdežto druhá varianta (ř. *Kimbro*s) má své slovanské pokračování v sch. *sebar* „venkovan“, r. *sjaber* „soused“ apod. (psl. **sebrs*).

Holzerovým výkladům nelze upřít značnou míru přesvědčivosti. I když některá z jeho kritérií správnosti etymologických výkladů jsou problematická („Wurzelslänge“), jiná málo jasná („Wurzelschärfe“), přece bychom mnoha jeho výkladům rádi dali přednost před výklady dosavadními. Kamenem úrazu jsou tu „temematické“ hláskové zákony postulované Holzerem. Oba základní, týkající se souhlásek, jsou totiž ve zjevném rozporu s univerzáliemi fonologického vývoje. Této námitce se slce H. snaží předem čelit několika řádky na str. 18, jeho argumentace je však málo přesvědčivá (týká se ostatně jen postulované změny *dh > t*). Postulované souhláskové změny představují typický případ posunutí (*Lautverschiebung*) — cyklické mutace souhlásek. Aby byl mutační cyklus uzavřen, měla by být postulována ještě změna *d > dh* (atd.); to by teoreticky bylo možné, protože znělé aspiráty ve slovanštině a baltštině stejně splynuly s neaspirovanými. Problém spočívá v tom, že směr postulované mutace je opakem toho, co můžeme pozorovat v jiných případech tohoto druhu (v germánských jazycích, arménštině...). Především je zcela nepravděpodobná spontánní změna neznělých ve znělé (*t > d* atd.); pokud k této tzv. sonorizaci dochází, má vždy charakter kombinatorní změny, podmíněné samohláskovým okolím (v románských jazycích aj.). Toto platí, vycházíme-li z tradičních představ o ide. konsonantismu. Zvolíme-li za východisko alternativní představu (tzn. glotální teorii, o níž jsme však v Holzerově práci nenašli ani zmínku), nevypadá situace o mnoho lépe. Tato teorie (srovn. např. *JAkt* 26 [1989], č. 3/4, s. 120—123) rekonstruuje místo ide. neaspirovaných medií glotalizované okluzívy. Postulovaná mutace *t > d* (atd.) by pak musela být interpretována jako změna neznělé souhlásky s fakultativní aspirací v souhlásku glotalizovanou a to je z fonetického hlediska zcela nemyslitelné. Pokud bychom tuto mutaci situovali až do doby po změně glotalizovaných ve znělé okluzívy, platí zase to, co už bylo zdůrazněno (nemožnost spontánní sonorizace). Přijatelnější je z hlediska glotální teorie mutace *dh > t* (atd.) — změna znělých v neznělé (v obou případech s fakultativní aspirací). — Tento zásadní rozpor postulovaných „temematických“ hláskových změn s univerzáliemi fonologického vývoje je hlavní slabinou jinak nepochybně důmyslných Holzerových výkladů. V mnoha případech etymologická souvislost asi skutečně existuje, zdá se však, že místo postulatů souhláskové mutace tu vystačíme s předpokladem sporadických změn neznělé ve znělou apod. (předpoklad, k němuž se často uchýlil V. M a c h e k — o tom se Holzer kriticky vyjadřuje na str. 47).

Adolf Erhart

Mirek Čejka — Dušan Šlosar — Jana Nechutová: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Masarykova univerzita v Brně, 1991, 428 str.

Humanistického vzdělance Jana Blahoslava ani jeho *Gramatiku* českou není jistě třeba nikomu, kdo se zajímá o bohemistiku, představovat. Blahoslavovo celoživotní úsilí o poznání českého jazyka a péče o utváření, zdokonalování a ustálení jeho spi-

sovné podoby zapsaly dílo tohoto biskupa jednoty bratrské na významné místo dějin naší kultury a zejména jazykovědy.

Gramatiku českou dokončil Jan Blahoslav v r. 1571, tiskem však vyšla poprvé až v r. 1857, kdy ji po nálezu dodnes jediného dochovaného rukopisu vydali (v ne zcela úplné podobě) ve Vídni Ignác Hradil a Josef Jireček. Je poněkud zarážející, že na reedici musela Blahoslavova Gramatika čekat téměř sto padesát let (nepočítáme-li asi šedesátistránkový výtah pořízený v r. 1949 Pavlem Vášou ve výboru *Pochodně zažžená*). Podnět k tomuto významnému vydavatelskému činu vyšel v r. 1959 od akad. B. Havránka a nelehké práce na jeho realizaci se ujali pracovníci brněnské filozofické fakulty M. Čejka a D. Šlosar. Stojí snad za zmínku, že kniha byla edičně připravena zhruba za tři roky, avšak z různých důvodů (nejen technických) trvalo ještě další tři desítky let, než jsme se dočkali toho, že dnes můžeme Blahoslavovu Gramatiku českou v kvalitním a významu díla odpovídajícím důstojným vydání konečně držet v rukou.

Blahoslavova Gramatika česká není ještě gramatikou, jak ji chápeme dnes, tj. nepřináší systematický výklad o české mluvnici. Je to spíše soubor úvah a postřehů o jazyce, účelově zaměřený jako příručka pro překladatele biblických textů, redaktory kancionálů, kazatele apod. Úvodní část tvoří Blahoslavem bohatě komentovaná a vlastními poznámkami doplněná první česká gramatika vůbec a zároveň první tištěná mluvnice ve slovanském prostředí — *Grammatica česká, v dvojí stránce* od Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomata, vydaná v r. 1533 v Náměšti nad Oslavou. (Blahoslav však použil vydání z r. 1543). Druhou, rozsáhlejší část Blahoslavovy Gramatiky představuje tzv. Přidání, souhrn vlastních Blahoslavových názorů na jazyk.

Náměštská mluvnice začíná Optátovou Ortografií, která přináší poučení o českých hláskách, jejich výslovnosti a grafické manifestaci (stala se v podstatě základem pro pozdější tzv. bratrský pravopis). Optát se snažil sjednotit a zjednodušit český pravopis a přiblížit ho ke skutečné výslovnosti. Blahoslav má k jeho nepřilíh radikálnímu pojetí pravopisné reformy jen málo výhrad. S částí nazvanou Etymologia a sepsanou Václavem Philomatem polemizuje na četných místech mnohem ostřeji. Nejde zde ovšem o etymologii v dnešním slova smyslu, nýbrž o soubor konkrétních příkladů i obecnějších poučení, tzv. regulí, týkajících se správného užívání češtiny. Etymologia je po vzoru tradičního členění latinských gramatik rozdělena do osmi kapitol podle slovních druhů a soustřeďuje se především na oblast sémantické morfologie a syntaxe. Philomatovo pojetí (odpovídající celkovému přístupu náměštské překladatelské skupiny) se snaží o co největší přiblížení spisovného jazyka skutečnému dobovému úzu jazyka mluveného. Blahoslav vychází spíše z tradice biblických překladů a trvá zejména na zachování vyššího stylu a jazykové specifičnosti biblických a církevních textů, duchovní lyriky apod. Vůči přílišné demokratizaci spisovného jazyka vystupuje dosti kriticky, ne však natolik, aby si neuvědomoval tlak přirozeného jazykového vývoje. Proti strohosti a nekompromisnosti Philomatových pravidel staví někdy pouze požadavek ponechání dvou možností pro větší stylovou diferenciaci.

O záměru druhé části Blahoslavovy Gramatiky hovoří sám autor v jejím titulu: „Přidání některých věcí k Grammatyce české příhodných; tomu kdož chce dobře, totiž vlastně, pravě, a ozdobně česky mluvíti i psáti užitečných“. Přidání je jakýmsi kompendiem Blahoslavových překladatelských a stylistických zkušeností nashromážděných během více než dvacetileté překladatelské praxe. Uspořádání do sedmi knih, případně i další členění těchto kapitol, je mnohdy jen velmi rámcové a přibližné, Blahoslav se často k obdobné problematice vrací na různých místech. Snaží se zejména postihnout specifičnosti češtiny proti jiným jazykům (především latině), věnuje se správnému užívání českých výrazů, vazeb a frází a na konkrétních příkladech upozorňuje na různé překladatelské chyby. Soustřeďuje se na pečlivou významovou analýzu, všímá si jemných sémantických diferencí, polysémie, funkce kontextu apod. Zajímavé jsou např. Blahoslavovy postřehy týkající se rozdílů v lexikálních systémech jazyků vzhledem k segmentaci vnímané reality. Na základě těchto poznatků zavrhne doslovné překlady, neboť si uvědomuje odlišnou obsahovou šíři jednotlivých slov v různých jazycích. V souvislosti se snahou o rozvoj vysoce kultivovaného a esteticky hodnotného spisovného jazyka věnuje se Blahoslav na

mnoha místech též problematice stylu. Zcela moderně formuluje mj. působení — dnešní terminologií řečeno — slohotvorných činitelů. S Blahoslavovým estetizujícím pojetím spisovného jazyka souvisí i jeho zájem o konkrétní stylistické figury, zejména o metaforu. Všímá si též problematiky epitet, synonym, uvádí příklady „nejvkusnějších“ slov a vazeb, doporučuje vzorové autory. S velkou pozorností se soustřeďuje na českou frazeologii. Zaznamenává rozsáhlou sbírku českých přísloví a rčení, byť z velké části přejatou z materiálů Matěje Červenky. V neposlední řadě dochází Blahoslav ve svých jazykovědných úvahách k dosti přesnému popisu stratifikace národního jazyka, a to z hlediska teritoriálního i sociálního. Všímá si nejen rozdílů mezi jazykem spisovným a běžně mluveným, ale upozorňuje rovněž na specifika řeči selské a verštatní (tj. řeči městských řemeslnických vrstev), zachycuje i slangy apod. Značný zájem věnuje dialektům (ač nářeční slova považuje za „nedobrá“), pokouší se celkem úspěšně i o přehled jejich územního členění. V menším rozsahu se zmiňuje též o slovanských jazycích, zvláště o polštině.

Není možné ani účelně hovořit zde o všech jevech českého jazyka, kterými se Blahoslav ve svém díle zabývá. Je však třeba zdůraznit, že určitě největším přínosem jeho práce pro dnešní badatele je shromáždění obrovského množství konkrétního jazykového materiálu, jeho charakteristika a dobové odborné zhodnocení. Z tohoto důvodu je široké pojetí látky v Blahoslavově Gramatice české mnohem významnější, než kdyby šlo o klasickou systematicky zpracovanou mluvnici. Podává vzácně bohatý, pravdivý a několikavrstevný obraz jazykové situace 16. století, to jest doby, která měla mimořádnou důležitost pro formování moderního českého spisovného jazyka. Blahoslavova Gramatika nás také dosti důkladně seznamuje se stupněm dobového jazykovědného myšlení, překvapivě podnětného a vysoce aktuálního i pro dnešní lingvistiku.

Předkládaná edice Gramatiky české byla pořízena na základě už zmíněného jediného dochovaného rukopisu díla, který je dnes uložen ve Státní vědecké knihovně v Brně (sign. rkp. 114) a jehož vznik byl moderními metodami určení papíru datován zhruba k r. 1670. Při přepisu památky se editoři řídili v podstatě zásadami stanovenými pro vydávání Památek staré literatury české, případně vycházeli z pravidel pro vydávání spisů Komenského vypracovaných A. Škarkou.

Nová edice Blahoslavovy Gramatiky užívá na rozdíl od vydání Hradilova—Jirečkova (dále jen H.-J.) dnešní grafické soustavy (kromě příkladů v Ortografii, které jsou z pochopitelných důvodů uváděny v přesné transliteraci), jinak se snaží o co nejvěrnější zachování, případně rekonstrukci skutečného dobového jazykového, částečně i pravopisného úzu.

Tak se např. editoři rozhodli v podstatě bez větších zásahů akceptovat interpunkční systém rukopisu, opírající se o výdechové členění textu při hlasitém čtení (vydání H.-J. upravuje interpunkci podle novodobých pravidel), a naopak např. nereflektovali rozdíl mezi tvrdým a měkkým l, protože v 16. století neměl tento jev oporu v mluvené řeči a v rukopisu je zaznamenán už jen nepravdělně. Zodpovědně se autoři edice vypořádali se složitou situací v označování samohláskové kvantity, v značně pozdějším opisu originálu zachycené velmi rozkolísaně a nedůsledně. Na rozdíl od vydání H.-J., které dosti necitelně zavedlo kvantitu v podstatě podle novočeské normy, snaží se toto druhé vydání dospět k rekonstrukci, byť někdy poněkud riskantní, skutečného dobového stavu. Editoři vycházeli z analýzy vlastního textu rukopisu, z konfrontace s jinými současnými prameny (především s Blahoslavovým autografem v *Aktech Jednoty bratrské*) a v neposlední řadě z porovnání s tradičními archaickými dialekty. Právě důkladná znalost jazykové situace v českých nářečích jim pomohla i při řešení dalších problémů (např. při interpretaci zdvojených souhlásek apod.) a při odhalení vlivu východočeského dialektu na jazyk památky. S podrobným vysvětlením a zdůvodněním všech edičních úprav a zásahů se čtenář může seznámit v Úvodu díla.

Současné vydání Blahoslavovy Gramatiky je přínosné i široce pojatým a hluboce propracovaným poznámkovým aparátem. Komentáře zahrnují kromě překladů všech latinských a řeckých slov (překladačskou aktivitou se na edici podílela J. Nechutová) též informace týkající se jevů jazykovědných i věcných a dešifrující a vzájemně usouvztažňující všechny Blahoslavovy odkazy a náznaky v textu. Poznámkový aparát je určen v první řadě odborné veřejnosti, avšak tím, že důsledně

uvádí překlady všech jinojazyčných pasáží a zároveň vysvětluje i mnohá fakta z oboru historie, teologie apod., usnadní recepci díla i širšímu okruhu méně poučených čtenářů.

Kromě poznámkového aparátu je ke knize připojen také jmenný a zejména lingvistický rejstřík, který je pro práci s nepříliš systematicky uspořádaným Blahoslavovým dílem zvláště cenný. V závěru knihy je zařazen podrobný kritický aparát, vyrovnávající se mj. i s odlišnostmi od vydání H.-J. a upozorňující na místa, která v této první edici byla z jakýchkoli — často i nelingvistických — důvodů vypuštěna. (Ve vydání H.-J. byl vynechán především téměř celý oddíl o příslovích, místo něhož byly jen diferencně uvedeny ty příklady, které chyběly v tzv. Srncově sbírce, vydané r. 1839 Hankou v ČCM. H. a J. dále vypustili všechny negativní zmínky o katolické církvi, tzv. vulgární slova apod.) Dílo je doplněno kompletní bibliografií o Blahoslavově Gramatice české.

Předkládaná edice Blahoslavovy Gramatiky odpovídá požadavkům moderní kritické vydavatelské praxe a díky odpovědnému přístupu svých realizátorů splácí velký dluh, který naše jazykověda vůči dílu Jana Blahoslava po tak dlouhou dobu měla.

Zdeňka Hladká

Klaus Trost — Ernst Hansack: Die Lexik der altrussischen Version des „Jüdischen Krieges“ des Flavius Josephus, Regensburg 1990, I 232 str., II 319 str., III 328 str.

Staroruská verze Židovské války Josefa Flavia patří mezi základní díla staroruské literatury. Staroruské znění, uváděné nejčastěji pod názvy *Повесть о разорении Иерусалима* nebo *Слово Иосипа Еврѳина о полении Иерусалима*, je volný překlad, vlastně parafráze původního antického originálu. Dílo je doloženo v rukopisech z 15.—18. století, vzniklo však nepochybně mnohem dříve, neboť jeho jazyk odpovídá stavu v památkách z 11. a 12. století. Text je literárně vysoce ceněn, a přesto, že je důležitým pramenem pro studium vývoje ruského literárního jazyka, není z hlediska lingvistického dostatečně prozkoumán a zpracován. Jedním z důvodů neuspokojivého stavu bádání je mimo jiné i to, že k analýze tohoto textu, po stránce jazykové velmi obtížného, není k dispozici žádný vhodný slovník, v němž by byla důkladně zachycena jeho slovní zásoba. A právě onu nežádoucí mezeru týkající se poznání lexika slovanského překladu Židovské války má vyplnit předkládaná práce Klause Trosta a Ernsta Hansacka s dalšími spolupracovnicemi (Maria Komaroff, Reinhold Brosch, Svetlana Schernus). Oba autoři jsou si ovšem vědomi i potřeby nového vydání díla a považují proto svá lexikální studia též za možný podklad pro případnou další edici a pro textově kritický aparát.

Při zpracovávání jazykového materiálu Židovské války nebylo možno použít starších rejstříků slov, tj. fragmentu zamýšleného Istrinova slovníku ani slovníku k textovému vydání N. A. Meščerského, neboť jsou neúplné a již nevyhovují požadavkům moderní lexikografie. Východiskem pro práci se slovní zásobou Židovské války se proto stal kompletní text celého díla přepsaný na počítači a rozříděný pomocí speciálních programů. Takto byl sestaven abecední slovník tvarů slov s konkordancí (díl I), retrogradní slovník tvarů slov s konkordancí (díl II) a tematický slovník jmen — abecední, retrogradní a frekvenční s indexy kombinujícími ekvivalenty slovanské, řecké a německé (díl III).

Výchozí text pro slovníky se opírá o edici N. A. Meščerského *История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*, АН СССР, Москва — Ленинград 1958. Tato edice vychází z tzv. Vilnjuského rukopisu, který je považován za nejlepší verzi slovanského překladu Židovské války. Ve vydání Meščerského je však poměrně velké množství tiskových chyb. Proto bylo pro srovnání používáno také starší edice V. M. Istrina *La prise de Jérusalem de Joseph le Juif*. Texte